

**CRITICA
PROGRAMULUI
DE LA GOTHA**

K. MARX

Proletari din toate țările, uniți-vă!

**CRITICA
PROGRAMULUI
DE LA GOTHA**

*KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS
1875–1891*

REPUBLICARE
COMUNISM ȘTIINȚIFIC
2026

Capitolul 1

Prefața lui F. Engels

Manuscrisul publicat aici — scrisoarea de însoțire către Bracke împreună cu critica proiectului de program — a fost trimis în 1875, puțin înainte de Congresul de unificare de la Gotha¹, lui Bracke spre a fi transmis lui Geib, Auer, Bebel și Liebknecht și apoi restituit lui Marx. Întrucât Congresul de la Halle² a pus problema discutării Programului de la Gotha ca sarcină la ordinea zilei a partidului, consider că aș comite o crimă dacă aș continua să amân publicarea acestui document important — poate cel mai important — referitor la această discuție.

¹ La Congresul de la Gotha din 22-27 mai 1875 a fost realizată fuzionarea celor două curente din mișcarea muncitorească germană — Partidul Muncitoresc Social-Democrat (eisenachieni), în frunte cu A. Bebel și W. Liebknecht, și Uniunea Generală a Muncitorilor Germani, de orientare lassalleană. Partidul unificat a luat denumirea de Partidul Socialist din Germania. Prin aceasta s-a pus capăt sciziunii din rândurile clasei muncitoare germane. Dar proiectul de program al partidului unificat, propus Congresului de la Gotha (principalul autor al acestui proiect a fost W. Liebknecht, care în problema programului s-a situat pe o poziție conciliatoristă), conținea greșeli importante și concesiile principale făcute lassalleanismului. Marx și Engels, aprobând crearea unui partid socialist german unificat, s-au pronunțat însă împotriva compromisului ideologic cu lassalleenii și au supus unei critici aspre tezele greșite din proiectul de program, care a fost totuși adoptat de congres cu modificări neînsemnate.

² Congresul de la Halle al social-democrației germane a avut loc la 12-18 octombrie 1890 și a fost primul congres după abrogarea legii excepționale împotriva socialiștilor. La propunerea lui W. Liebknecht, congresul a hotărât ca până la congresul următor al partidului, care urma să se țină la Erfurt, să fie elaborat proiectul noului program, care va fi publicat cu trei luni înainte de congres, spre a fi dezbătut în organizațiile locale ale partidului și în presă. La congres a fost de asemenea adoptat un nou statut al partidului, care a rămas în vigoare până la Congresul de la Mainz, din 1900.

Manuscrisul mai are însă și altă însemnătate, mai cuprinzătoare. Pentru prima oară este expusă aici, limpede și precis, poziția lui Marx față de linia urmată de Lassalle din momentul în care a început să participe la agitație, și anume atât față de principiile economice, cât și față de tactica lui Lassalle.

Intransigența cu care a analizat aici proiectul de program, felul în care a exprimat, fără menajamente, rezultatele obținute, dând în vileag lipsurile proiectului, toate acestea nu mai pot constitui astăzi, după cincisprezece ani, o jignire. Lassalleenii specifici care mai există pe ici, pe colo în străinătate nu sunt decât niște reminiscențe, iar Programul de la Gotha a fost abandonat la Halle de înșiși autorii lui ca fiind cu totul insuficient.

Totuși, am lăsat la o parte, înlocuindu-le cu puncte, acele critici personale și expresii tari care nu prezentau importanță pentru problema propriu-zisă. Marx însuși ar fi procedat la fel dacă ar fi publicat azi manuscrisul. Limbajul, pe alocuri violent, era provocat de două împrejurări. În primul rând, Marx și cu mine eram mai strâns legați de mișcarea germană decât de oricare alta; era firesc deci ca regresul categoric pe care îl vădea acest proiect de program să provoace indignarea noastră. În al doilea rând, pe atunci, la abia doi ani după Congresul de la Haga al Internaționalei³, ne aflam în toiul luptei cu Bakunin și cu anarhiștii lui, care ne făceau răspunzători de tot ce se întâmpla în mișcarea muncitorească din Germania; ne puteam deci aștepta să ni se atribuie și paternitatea secretă a acestui program. Aceste considerente nu mai sunt actuale, și cu ele dispăre și necesitatea pasajelor respective.

Am înlocuit unele fraze prin puncte și din cauza cenzurii. Acolo unde am fost nevoit să aleg o expresie mai atenuată, am pus-o între paranteze ascuțite. Altminteri manuscrisul este reprodus textual.

³ Congresul de la Haga al Asociației Internaționale a Muncitorilor a avut loc la 2-7 septembrie 1872. Prin componența sa, el a fost cel mai reprezentativ dintre toate congresele anterioare ale Internaționalei. La acest congres au participat 65 de delegați, care reprezentau 15 organizații naționale. Lucrările lui au fost conduse de Marx și de Engels. Congresul de la Haga a fost o încununare a luptei îndelungate duse de Marx, Engels și de adepții lor împotriva tuturor formelor de sectarism mic-burghez în mișcarea muncitorească. Activitatea scizionistă a anarhiștilor a fost condamnată, iar liderii lor au fost excluși din Internațională. Hotărârile Congresului de la Haga au pus bazele pentru crearea în viitor a unor partide politice de sine stătătoare ale clasei muncitoare în diferite țări. Datorită activității desfășurate de Internaționala I, procesul de creștere politică din cadrul mișcării muncitorești germane a fost stimulat în mod hotărât.

Capitolul 2

K. Marx, scrisoare către W. Bracke

Londra, 5 mai 1875

Dragă Bracke,

Te rog fii bun și, după ce vei fi citit notele critice de mai jos la programul de unificare, să le predai lui Geib, Auer, Bebel și Liebknecht, pentru a lua și ei cunoștință de ele. Eu am de lucru până peste cap și sunt nevoit să depășesc cu mult timpul de muncă îngăduit de medici. Nu a fost deci nicidecum o „delectare” pentru mine să mâzgălesc atâta hârtie. Totuși acest lucru a fost necesar pentru ca prietenii de partid, cărora le este destinată această comunicare, să nu dea o interpretare greșită acelor pași pe care va trebui să-i fac mai târziu.

Mă refer la scurta declarație pe care, după congresul de unificare, o vom publica Engels și cu mine și în care vom arăta că suntem cu totul străini de menționatul program de principii și că nu avem nimic comun cu el.

Acest lucru se impune, deoarece în străinătate este răspândită părerea, întreținută cu grijă de dușmanii partidului — părere de altfel cu totul eronată —, că de aici noi conducem în secret mișcarea așa-zisului partid eisenachian. Încă într-o lucrare a sa în limba rusă, recent apărută, Bakunin mă face, de pildă, răspunzător nu numai de toate programele etc. ale acestui partid, dar și de orice pas pe care l-a făcut Liebknecht din ziua colaborării sale cu partidul popular.

În afară de aceasta, este de datoria mea să nu recunosc nici măcar printr-o tăcere diplomatică un program care, potrivit convingerii mele, este într-unul

condamnabil și demoralizează partidul.

Fiecare pas de adevărată mișcare este mai important decât o duzină de programe. Așadar, dacă nu s-a putut merge *mai departe* de Programul de la Eisenach — și împrejurările n-au permis acest lucru —, atunci trebuia pur și simplu să se ajungă la o înțelegere în vederea unor acțiuni împotriva dușmanului comun. Elaborându-se însă programe de principii (în loc să se amâne această treabă până în momentul când va fi fost pregătită printr-o activitate comună mai îndelungată), se înalță în văzul întregii lumi jaloane după care va fi apreciat nivelul mișcării partidului. Conducătorii lassalleenilor au venit la noi pentru că împrejurările i-au silit să vină. Dacă li s-ar fi declarat din capul locului că nu ne pretăm la un târg de principii, ei *ar fi trebuit* să se mulțumească cu un program de acțiune sau cu un plan de organizare în vederea acțiunii comune. Când colo, li se îngăduie să se prezinte înarmați cu mandate și li se recunosc aceste mandate ca fiind obligatorii, deci o capitulare fără condiții în fața acelora care au ei înșiși nevoie de ajutor. Și culmea, ei mai țin și un congres, *înaintea congresului de compromis*, în timp ce propriul partid își ține congresul *post festum*. E evident că a existat intenția de a se zădărnici orice critică și de a nu da propriului partid răgazul să se dezmeticească. Se știe că pe muncitori îi satisface simplul fapt al unificării, dar se înșală cine crede că acest succes de moment nu e plătit prea scump.

De altfel, programul nu face doi bani, chiar abstracție făcând de canonizarea credo-ului lui Lassalle.

Cât de curând îți voi trimite ultimele fascicule ale ediției franceze a „Capitalului”. Tipărirea a fost întreruptă vreme mai îndelungată din cauza interdicției guvernului francez. Săptămâna aceasta sau la începutul celei viitoare cartea va fi gata. Ai primit primele 6 fascicule? Comunică-mi, te rog, și adresa lui Bernhard Becker, căruia de asemenea trebuie să-i trimit ultimele fascicule.

Editura „Volksstaat” își are năravurile ei. Așa, de pildă, nu mi s-a trimis până în momentul de față niciun singur exemplar din „Procesul comuniștilor de la Colonia”.

Cu salutări cordiale,
al d-tale, *Karl Marx*

Capitolul 3

Note marginale la programul partidului muncitoresc german

I

„Munca este izvorul oricărei avuții și al oricărei culturi, și *întrucât* munca utilă este cu puțință numai în societate și prin societate, venitul provenit din muncă aparține integral, pe bază de drepturi egale, tuturor membrilor societății”.

Prima parte a paragrafului: „Munca este izvorul oricărei avuții și al oricărei culturi”.

Munca *nu este izvorul* oricărei avuții. *Natura* este izvorul valorilor de întrebuințare (căci din ele se compune în fond avuția materială!) în aceeași măsură ca și munca, care ea însăși nu este decât manifestarea unei forțe naturale, a forței de muncă omenești. Fraza de mai sus se întâlnește în orice abecedar și este justă în măsura în care *se presupune* că munca este efectuată cu ajutorul obiectelor și uneltelor corespunzătoare. Într-un program socialist însă nu trebuie admise asemenea fraze burgheze, care trec sub tăcere *condițiile* fără de care nu ar avea niciun sens. Și, în măsura în care omul are din capul locului o atitudine de proprietar față de natură, acest prim izvor al tuturor mijloacelor și obiectelor de muncă, tratând-o ca pe ceva care-i aparține, în aceeași măsură munca lui devine un izvor de valori de întrebuințare, deci și de avuție. Burghezii au motive foarte temeinice să atribuie muncii o

putere creatoare supranaturală; căci tocmai din determinarea naturală a muncii rezultă că omul care nu posedă altă proprietate decât forța sa de muncă trebuie să fie, în orice stare socială și culturală, sclavul celorlalți oameni care au pus stăpânire pe condițiile materiale de muncă. El poate munci numai cu permisiunea lor, deci poate trăi numai cu permisiunea lor.

Dar să lăsăm acum această frază așa cum e — bună, proastă —, mai mult proastă decât bună. La ce concluzie ne putem aștepta? Evident, la următoarea:

„Întrucât munca este izvorul oricărei avuții, niciun membru al societății nu-și va putea însuși avuții decât însușindu-și produsul muncii. Prin urmare, dacă cineva nu muncește, înseamnă că el trăiește din munca altuia și-și însușește și cultura pe seama muncii altuia”.

Când colo, cu ajutorul formulei „și *întrucât*”, este adăugată o altă propoziție, spre a se trage o concluzie din ea, și nu din prima.

A doua parte a paragrafului: „Munca utilă este cu puțință numai în societate și prin societate”.

Potrivit primei propoziții, munca este izvorul oricărei avuții și al oricărei culturi, deci nicio societate nu este cu puțință fără muncă. Acum aflăm, dimpotrivă, că nicio muncă „utilă” nu este posibilă fără societate.

Tot atât de bine s-ar fi putut spune că numai în societate munca inutilă sau chiar dăunătoare pentru colectivitate poate deveni o ramură de industrie, că numai în societate se poate trăi din trândăvie etc. etc. — pe scurt Rousseau putea fi copiat în întregime.

Și care este munca „utilă”? De bună seamă numai aceea care dă rezultatul util urmărit. Un sălbatic (și omul, după ce a încetat să fie maimuță, a devenit un sălbatic) care ucide un animal cu piatra, culege fructe etc. face muncă „utilă”.

A treia parte: Concluzia: „Și întrucât munca utilă este cu puțință numai în societate și prin societate, venitul provenit din muncă aparține integral, pe bază de drepturi egale, tuturor membrilor societății”.

Frumoasă concluzie! Dacă munca utilă este cu puțință numai în societate și prin societate, venitul provenit din muncă aparține societății, iar fiecărui muncitor îi revine numai atât cât nu e necesar pentru întreținerea „condiției” de muncă — societatea.

Într-adevăr, această teză a fost susținută în toate timpurile de apărătorii *orânduiri sociale respective*. Mai întâi vin pretențiile cârmuirii cu tot ce ține de ea, căci ea este doar organul social de menținere a ordinii sociale; urmează apoi pretențiile diferitelor feluri de proprietate privată, deoarece diferitele feluri de proprietate privată constituie bazele societății etc. Precum se vede, asemenea fraze goale pot fi întoarse și răsucite în fel și chip.

O legătură cât de cât rațională între partea întâi și a doua a paragrafului poate exista doar în următoarea redactare:

„Munca devine izvor de avuție și de cultură numai ca muncă socială”, sau, ceea ce este același lucru, „în societate și prin societate”.

Această teză este incontestabil justă, căci, dacă munca individuală (presupunând existența condițiilor ei materiale) poate produce valori de întrebuințare, ea nu poate crea nici avuție, nici cultură. Dar tot atât de indiscutabilă este și cealaltă teză: „Pe măsură ce munca se dezvoltă ca muncă socială, ea devenind astfel izvor de avuție și cultură, se dezvoltă și sărăcia și degradarea muncitorilor, avuția și cultura celor ce nu muncesc”.

Aceasta este legea întregii istorii de până acum. Prin urmare, în locul unor fraze generale despre „muncă” și „societate”, trebuia arătat aici în mod limpede cum au fost, în sfârșit, create în actuala societate capitalistă condițiile materiale și celelalte condiții care îi fac pe muncitori capabili să nimicească acest blestem social și îi silesc s-o facă.

De fapt însă, tot acest paragraf, nereușit din punctul de vedere al formei și greșit din punctul de vedere al conținutului, nu a fost introdus aici decât pentru a înscrie ca primă lozincă pe steagul partidului formula lui Lassalle despre „venitul integral provenit din muncă”. Voi mai reveni asupra „venitului provenit din muncă”, asupra „dreptului egal” etc., deoarece același lucru se repetă și mai departe într-o formă puțin schimbată.

„În societatea actuală, mijloacele de muncă sunt monopolul clasei capitaliștilor. Dependența clasei muncitoare, determinată de acest fapt, este cauza mizeriei și a aservirii sub toate formele”.

Paragraful acesta, împrumutat din Statutul Internaționalei, este greșit în această redactare „corectată”.

În societatea actuală mijloacele de muncă sunt monopolul proprietarilor funciari (monopolul proprietății funciare este chiar baza monopolului capitalului) și al capitaliștilor. În pasajul respectiv, Statutul Internaționalei nu numește nici pe prima, nici pe cea de-a doua clasă a monopolizatorilor. El vorbește de „*monopolul asupra mijloacelor de muncă, adică asupra izvoarelor de existență*”. Adăugirea „izvoarelor de existență” arată cu prisosință că în mijloacele de muncă este cuprins și pământul.

Corectarea a fost făcută pentru că Lassalle, din motive cunoscute acum de toată lumea, ataca *numai* clasa capitaliștilor, nu și pe proprietarii funciari. În Anglia, în majoritatea cazurilor, capitalistul nici nu este măcar proprietarul terenului pe care se află fabrica sa.

„Eliberarea muncii reclamă ridicarea mijloacelor de muncă la rangul

de bun comun al societății și reglementarea colectivă a muncii sociale totale cu o repartitie justă a venitului provenit din muncă”.

„Ridicarea mijloacelor de muncă la rangul de bun comun” vrea să însemne, probabil, „transformarea lor în bun comun”. Dar aceasta numai în treacăt.

Ce este „*venitul provenit din muncă*”? Produsul muncii sau valoarea acestuia? Și, în al doilea caz, este vorba de întreaga valoare a produsului sau numai de acea parte din valoare pe care munca a adăugat-o valorii mijloacelor de producție consumate?

„Venitul provenit din muncă” este o noțiune confuză pe care Lassalle o folosește în locul unor noțiuni economice precise.

Ce este repartitia „justă”?

Oare nu pretind burghezii că repartitia actuală este „echitabilă”? Și nu e ea oare, de fapt, singura repartitie „echitabilă” pe baza actualului mod de producție? Oare relațiile economice sunt reglementate de noțiuni de drept și nu dimpotrivă, nu relațiile juridice decurg din cele economice? Nu au oare și diferiți sectanți socialiști ideile cele mai variate despre repartitia „justă”?

Ca să știm ce anume se înțelege în acest caz prin expresia „repartitie echitabilă”, trebuie să comparăm primul paragraf cu paragraful din urmă. Acesta presupune o societate în care „mijloacele de muncă sunt un bun comun și munca socială totală este reglementată în mod colectiv”, iar din primul paragraf reiese că „venitul provenit din muncă aparține integral, pe bază de drepturi egale, tuturor membrilor societății”.

„Tuturor membrilor societății”? Chiar și celor care nu muncesc? Cum rămâne atunci cu „venitul integral provenit din muncă”? Numai membrilor societății care muncesc? Cum rămâne atunci cu „drepturile egale” ale tuturor membrilor societății?

Dar „toți membrii societății” și „drepturile egale” nu sunt, evident, decât vorbe goale. Esența constă în faptul că în această societate comunistă fiecare muncitor trebuie să primească, potrivit formulei lui Lassalle, „venitul integral provenit din muncă”.

Dacă luăm expresia „venit provenit din muncă” mai întâi în sensul de produs al muncii, atunci venitul colectiv provenit din muncă este *produsul social total*.

Din el trebuie scăzut:

În primul rând, ceea ce este necesar pentru înlocuirea mijloacelor de producție consumate.

În al doilea rând, o parte suplimentară pentru extinderea producției.

În al treilea rând, un fond de rezervă sau de asigurare împotriva accidentelor, a calamităților naturale etc.

Aceste rețineri din „venitul integral provenit din muncă” sunt o necesitate economică, iar cuantumul lor trebuie stabilit pe baza mijloacelor și forțelor existente, în parte pe baza teoriei probabilităților, dar în niciun caz ele nu pot fi calculate pe considerente de echitate.

Rămâne cealaltă parte a produsului total, destinată să servească drept mijloace de consum.

Înainte de a se ajunge la o repartitie individuală a acestei părți, se mai scad:

În primul rând, cheltuielile generale de administrație, care nu țin direct de producție.

Această parte va fi din capul locului considerabil redusă în comparație cu cât reprezintă în societatea actuală și va scădea tot mai mult pe măsură ce se va dezvolta noua societate.

În al doilea rând, ceea ce este destinat satisfacerii comune a unor trebuințe, ca, de pildă, școli, instituții sanitare etc.

Această parte va spori din capul locului în mod considerabil în comparație cu cât reprezintă în societatea actuală și va crește tot mai mult pe măsură ce se va dezvolta noua societate.

În al treilea rând, fondurile pentru cei inapți de muncă etc., într-un cuvânt, pentru tot ceea ce ține astăzi de așa-zisa asistență publică.

Abia acum ajungem la „repartiția” pe care programul, sub influența lui Lassalle, o are în vedere în mod atât de limitat și exclusiv, adică la acea parte a mijloacelor de consum care se împarte între producătorii individuali ai colectivității.

„Venitul integral provenit din muncă” s-a și prefăcut, pe nesimțite, într-un „venit ciuntit”, deși, direct sau indirect, producătorul beneficiază, în calitate de membru al societății, de ceea ce i se reține ca persoană particulară.

Așa cum a dispărut fraza despre „venitul integral provenit din muncă”, dispăre acum și fraza despre „venitul provenit din muncă” în general.

Într-o societate întemeiată pe principiile colectivismului și pe proprietatea obștească asupra mijloacelor de producție, producătorii nu fac schimb de produse; de asemenea, munca cheltuită pentru crearea produselor nu mai apare *ca valoare* a acestor produse, ca o calitate materială a lor, deoarece acum, spre deosebire de societatea capitalistă, munca individuală apare nemijlocit, și nu pe cale indirectă, ca o parte componentă a muncii sociale totale. Expresia „venit provenit din muncă”, inacceptabilă și astăzi din cauza echivocului ei, își pierde astfel orice sens.

Avem de-a face aici nu cu o societate comunistă care s-a dezvoltat pe propria-i bază, ci, dimpotrivă, cu una care abia *se naște* din societatea capitalistă și care, de aceea, mai poartă din toate punctele de vedere — economic,

moral, spiritual — pecetea vechii societăți din sânul căreia s-a născut. Prin urmare, fiecare producător primește de la societate — după ce s-au făcut toate reținerile — exact atât cât îi dă el. Ceea ce a dat el societății este cota sa parte de muncă individuală. De pildă, ziua socială de muncă reprezintă suma orelor de muncă individuale; timpul de muncă individual al fiecărui producător este acea parte din ziua socială de muncă pe care a efectuat-o el, cota sa parte din ziua socială de muncă. El primește din partea societății o chitanță că a efectuat atâta și atâta muncă (după ce s-a scăzut partea din munca sa pentru fondurile comune), iar pe baza acestei chitanțe el primește din stocul social o cantitate de mijloace de consum pentru care s-a cheltuit o cantitate egală de muncă. Aceeași cantitate de muncă pe care a dat-o societății sub o anumită formă, el o primește înapoi sub altă formă.

După cum se vede, aici domnește același principiu care reglementează schimbul de mărfuri, întrucât acesta este un schimb de valori echivalente. Aici, conținutul și forma s-au schimbat, fiindcă, în împrejurările schimbate, nimeni nu poate da altceva decât munca sa, și, pe de altă parte, în proprietatea individuală nu pot trece decât mijloace de consum individuale. În ceea ce privește însă repartitia acestor mijloace de consum între diferiții producători, aici domnește același principiu ca și la schimbul unor echivalente-marfă: o anumită cantitate de muncă sub o formă este schimbată pe o cantitate egală de muncă sub altă formă.

De aceea, *dreptul egal* continuă să fie aici, în principiu, *dreptul burghez*, deși principiul și practica nu se mai bat cap în cap, pe când în condițiile schimbului de mărfuri există un schimb de echivalente doar în *medie*, nu în fiecare caz în parte.

În pofida acestui progres, într-o privință acest *drept egal* tot mai este supus unei limitări burgheze. Dreptul producătorilor este *proporțional* cu munca efectuată de ei; egalitatea constă în faptul că se măsoară cu o *unitate de măsură egală* — munca.

Dar un individ poate fi superior altuia din punct de vedere fizic sau intelectual; el va efectua, deci, în aceeași cantitate de timp mai multă cantitate de muncă sau va putea munci un timp mai îndelungat; iar munca, pentru a putea servi ca unitate de măsură, trebuie determinată după cantitate sau după intensitate, altminteri ea ar înceta să mai fie unitate de măsură. Acest drept *egal* este un drept inegal pentru o muncă inegală. El nu recunoaște niciun fel de deosebiri de clasă, deoarece fiecare nu e decât muncitor ca și toți ceilalți; el recunoaște însă, în mod tacit, ca privilegiu firești, dotarea individuală inegală și, deci, capacitatea de muncă inegală. *El este, deci, prin conținutul său, un drept al inegalității, ca orice drept.* Prin natura sa, dreptul nu poate exista decât prin aplicarea unei unități de măsură egale; dar indivizii

inegali (și ei nu ar fi indivizi diferiți dacă nu ar fi inegali) pot fi mășurați cu o unitate de măsură egală numai în măsura în care sunt priviți din același unghi de vedere, considerați sub un singur aspect *determinat*, ca, de pildă, în cazul de față, când sunt priviți *numai ca muncitori*, nevăzându-se în ei nimic altceva, făcându-se abstracție de orice altceva. Mai departe: un muncitor este înșurat, altul nu; unul are mai mulți copii, altul mai puțini etc. etc. La o muncă egală și, prin urmare, la o participare egală la fondul social de consum, unul primește, de fapt, mai mult decât altul, unul este mai bogat decât altul etc. Pentru a evita toate aceste neajunsuri, dreptul ar trebui să fie nu egal, ci inegal.

Dar aceste neajunsuri sunt inevitabile în prima fază a societății comuniste, în forma în care s-a născut, după îndelungate dureri ale facerii, din societatea capitalistă. Dreptul nu poate fi niciodată superior orânduirii economice și dezvoltării culturale a societății determinate de această orânduire.

În faza superioară a societății comuniste, după ce va dispărea subordonarea înrobitoare a indivizilor față de diviziunea muncii și, odată cu ea, opoziția dintre munca intelectuală și munca fizică; când munca va înceta să mai fie numai un mijloc de existență și va deveni ea însăși prima necesitate vitală; când, alături de dezvoltarea multilaterală a indivizilor, vor crește și forțele de producție, iar toate izvoarele avuției colective vor țâșni ca un torent — abia atunci limitele înguste ale dreptului burghez vor putea fi cu totul depășite și societatea va putea înscrie pe stindardele ei: de la fiecare după capacități, fiecăruia după nevoi!

M-am oprit mai amănunțit, pe de o parte, asupra „venitului integral provenit din muncă” și, pe de altă parte, asupra „dreptului egal” și asupra „repartiției echitabile”, pentru a arăta cât de mult păcătuiesc cei care încearcă, pe de o parte, să impună din nou partidului nostru, ca dogme, noțiuni care, la timpul lor, au avut un oarecare sens, dar astăzi au devenit niște fraze goale, perimate și, pe de altă parte, denaturează, prin flecăreli ideologice despre dreptate și despre alte lucruri, atât de curente la democrații și socialiștii francezi, concepția realistă sădită în partid cu atâta trudă, dar care acum a prins rădăcini.

În afară de toate cele expuse mai sus, era, în general, greșit să se vadă esențialul în așa-zisa *repartiție* și să se pună pe ea accentul principal.

Orice repartiție a mijloacelor de consum este doar o urmare a repartiției condițiilor de producție înseși. Iar repartiția acestora din urmă este o caracteristică a modului de producție însuși. Modul de producție capitalist, de pildă, se întemeiază pe faptul că condițiile materiale ale producției se află, sub formă de proprietate asupra capitalului și de proprietate asupra pământului, în mâna unor oameni care nu muncesc, în timp ce masa este numai deținătoare

rea condiției personale a producției — forța de muncă. Elementele producției, odată astfel repartizate, rezultă de la sine repartiția actuală a mijloacelor de consum. Atunci când condițiile materiale ale producției vor fi proprietate colectivă a muncitorilor înșiși, rezultatul va fi o repartiție a mijloacelor de consum diferită de cea actuală. Socialismul vulgar a preluat de la economiștii burghezi (iar o parte a democrației a preluat de la socialismul vulgar) maniera de a privi și de a trata repartiția ca pe ceva independent de modul de producție și de a prezenta, prin urmare, astfel lucrurile, ca și cum socialismul ar gravita mai cu seamă în jurul problemelor repartiției. Dar când adevăratul raport a fost de mult lămurit, de ce ne-am mai întoarce înapoi?

„Eliberarea muncii trebuie să fie opera clasei muncitoare, față de care toate celelalte clase constituie *doar o singură masă reacționară*”.

Prima strofă este luată din cuvintele introductive ale Statutului Internaționalei, care au fost însă „corectate”. Acolo se spune: „Eliberarea clasei muncitoare trebuie să fie opera muncitorilor înșiși”; aici însă, dimpotrivă, „clasa muncitoare” trebuie să elibereze — ce anume? — „munca”. Înțelegea cine poate.

Apoi, ca o compensație, urmează o contra-strofă — un citat lassalleian autentic: „față de care (de clasa muncitoare) toate celelalte clase constituie *doar o masă reacționară*”.

În „Manifestul Comunist” se spune: „Dintre toate clasele care se contrapun în zilele noastre burgheziei, singur proletariatul este *o clasă cu adevărat revoluționară*. Celelalte clase decad și pier odată cu dezvoltarea mării industrii; proletariatul, dimpotrivă, este propriul ei produs”.

Burghezia — ca exponentă a mării industrii — este privită aici ca o clasă revoluționară, față de feudali și de păturile de mijloc, care caută să păstreze toate pozițiile sociale create de moduri de producție perimate. Prin urmare, aceștia nu formează *împreună cu burghezia* o masă reacționară.

Pe de altă parte, proletariatul este revoluționar față de burghezie, deoarece, fiind el însuși crescut pe terenul mării industrii, tinde să elibereze producția de caracterul ei capitalist, pe care burghezia caută să-l eternizeze. Dar „Manifestul” adaugă: „Păturile de mijloc..., dacă acționează în chip revoluționar, o fac în măsura în care pentru ele există perspectiva trecerii apropiate în rândurile proletariatului”.

Din acest punct de vedere este deci iarăși o absurditate să se susțină că, față de clasa muncitoare, ele ar forma „împreună cu burghezia” și, pe deasupra, și cu feudalii, „doar o masă reacționară”.

Oare la ultimele alegeri li s-a spus meșteșugarilor, micilor industriași etc.,

precum și *țăranilor*: față de noi, voi alcătuiți, împreună cu burghezii și feudalii, doar o masă reacționară?

Lassalle știa „Manifestul Comunist” pe de rost, așa cum drept-credincioșii săi adepți cunosc scrierile lui izbăvitoare. Și dacă l-a falsificat într-un mod atât de grosolan, a făcut-o numai pentru a-și justifica alianța cu adversarii absolutiști și feudali împotriva burgheziei.

Pe deasupra, în paragraful de mai sus, înțeleapta cugetare lassalleană este trasă de păr, neavând nicio legătură cu acest citat, „corectat” în mod absurd, din Statutul Internaționalei. Este vorba pur și simplu de o impertinență, care, firește, nu-i displace deloc d-lui Bismarck, una din acele obrăznicii ieftine la care se pretează Marat-ul de la Berlin⁴.

„Clasa muncitoare acționează pentru eliberarea ei, în primul rând, *în cadrul actualului stat național*, conștientă fiind că rezultatul necesar al aspirațiilor ei, comune muncitorilor din toate țările civilizate, va fi înfrățirea internațională a popoarelor”.

În opoziție cu „Manifestul Comunist” și cu tot socialismul precedent, Lassalle concepea mișcarea muncitorească din cel mai îngust punct de vedere național. Și iată că, cu toată activitatea Internaționalei, se urmează această cale!

Se înțelege de la sine că, în general, pentru a putea lupta, clasa muncitoare trebuie să se organizeze acasă la ea *ca clasă* și că arena nemijlocită a luptei ei este propria ei țară. Din acest punct de vedere, lupta ei de clasă este națională nu prin conținutul ei, ci, cum se spune în „Manifestul Comunist”, „prin forma ei”. Dar „cadrul actualului stat național”, al imperiului german de pildă, se situează la rândul lui, din punct de vedere economic, „în cadrul pieței mondiale”, iar din punct de vedere politic „în cadrul sistemului de state”. Orice negustor știe că comerțul german este în același timp și comerț exterior, iar grandoarea d-lui Bismarck constă tocmai în promovarea unui anumit fel de politică *internațională*.

⁴ Marx îl numește aici în mod ironic „Marat”, probabil pe Hasselmann, redactorul-șef al ziarului „Neuer Social-Demokrat”. „Neuer Social-Demokrat” — ziar german, a apărut la Berlin din 1871 până în 1876, de trei ori pe săptămână; organ de presă al Uniunii generale a muncitorilor germani, organizația lassalleenilor; orientarea lui reflecta întru totul politica promovată de lassalleeni, care căutau să se adapteze la regimul bismarckian și să intre în grațiile claselor dominante din Germania, precum și oportunismul și naționalismul liderilor lassalleeni. Acționând de pe poziții sectare, acest ziar a dus o luptă sistematică împotriva conducerii marxiste a Internaționalei și împotriva Partidului muncitoresc social-democrat german, a sprijinit activitatea ostilă Consiliului General, desfășurată de bakuniști și de reprezentanții altor curente antiproletare.

Și la ce se reduce internaționalismul partidului muncitoresc german? La conștiința că rezultatul aspirațiilor lui va fi „*înfrățirea internațională a popoarelor*”. Această frază, împrumutată de la Liga burgheză a păcii și libertății, e menită să treacă drept echivalent al înfrățirii internaționale a clasei muncitoare din diferite țări în lupta comună împotriva claselor dominante și a guvernelor lor. Deci, *despre funcțiile internaționale* ale clasei muncitoare germane — niciun cuvânt! Și asta e tot ce i se propune să opună atât propriei ei burghezii, care a și fraternizat cu burghezia tuturor celorlalte țări împotriva ei, cât și politiciii internaționale complotiste a d-lui Bismarck!

Într-adevăr, internaționalismul programului se află la un nivel *infin*it mai scăzut decât internaționalismul partidului liberului schimb. Și acest partid susține că rezultatul aspirațiilor sale ar fi „*înfrățirea internațională a popoarelor*”. Dar el *chiar* desfășoară efectiv o activitate pentru a internaționaliza comerțul și nu se mulțumește numai să știe că toate popoarele fac comerț la ele acasă.

Activitatea internațională a clasei muncitoare din diferite țări nu este nicidecum în funcție de existența „*Asociației Internaționale a Muncitorilor*”. Aceasta a fost numai prima încercare de a crea un organ central pentru această activitate; o încercare care, prin imboldul pe care l-a dat, a avut un succes de durată, dar care, după căderea Comunei din Paris, nu mai putea fi continuată *în prima ei formă istorică*.

„Norddeutsche” al lui Bismarck avea perfectă dreptate când anunța, spre satisfacția stăpânului său, că în noul lui program partidul muncitoresc german s-a lepădat de internaționalism⁵

II

„Pornind de la aceste principii, Partidul muncitoresc german tinde prin toate mijloacele legale spre *statul liber* — și — spre societatea socialistă; spre desființarea sistemului salarizării *împreună cu legea de aramă a salariului*”⁶ și a exploatării sub orice formă; spre înlăturarea

⁵ „Norddeutsche Allgemeine Zeitung”, în numărul din 20 martie 1875, scria că „agitația social-democrată a devenit într-o oarecare măsură mai prudentă: ea se dezice de Internațională”.

⁶ „Legea de aramă a salariului” a fost enunțată de Ferdinand Lassalle ca lege economică care acționează în mod obiectiv în capitalism; caracterul ei neștiințific a fost demascat de Marx în „Capitalul” și în „Note marginale”. Lassalle a formulat această lege după cum urmează:

„Legea economică de aramă care, în actualele condiții, când domnește oferta și cererea de muncă, determină salariul este următoarea: că salariul mediu rămâne mereu redus la

oricărei inegalități sociale și politice.”

Asupra statului „liber” voi reveni mai târziu.

Prin urmare, pe viitor partidul muncitoresc german trebuie să creadă în „legea de aramă a salariului” a lui Lassalle! Pentru a-i găsi un loc în program, se comite ineptia de a se vorbi de „desființarea sistemului salarizării” (asta vrea să însemne: sistemul muncii salariate) „împreună cu legea de aramă a salariului”. Dacă desființez munca salariată, desființez, firește, și legile ei, fie ele „de aramă” sau de cârpă. Dar lupta lui Lassalle împotriva muncii salariate se învârteste aproape exclusiv în jurul acestei așa-zise legi. De aceea, pentru a se dovedi că secta lui Lassalle a învins, trebuie desființat „sistemul salarizării împreună cu legea de aramă a salariului” și nu fără această lege.

După cum se știe, din „legea de aramă a salariului”, lui Lassalle îi aparține doar expresia „de aramă” („ehern”), luată din versul lui Goethe: „ewigen, ehernen, grossen Gesetzen”⁷. Cuvintele *de aramă* reprezintă semnul după care se recunosc între ei drept-credincioșii. Dacă accept însă legea cu pecetea lui Lassalle, deci și în sensul atribuit de el, trebuie să accept și fundamentarea făcută de el. Și care este această fundamentare? După cum a arătat Lange la scurt timp după moartea lui Lassalle, aceasta este teoria populației a lui Malthus (propovăduită de Lange însuși). Dacă această teorie este însă justă, atunci *nu* pot desființa „legea de aramă”, chiar dacă aș desființa de o sută de ori munca salariată, fiindcă în cazul acesta legea guvernează nu numai sistemul

strictul necesar traiului de care un popor are nevoie în mod obișnuit pentru conservarea vieții și perpetuarea speciei.

Acesta este un punct în jurul căruia gravitează de fiecare dată, oscilând ca un pendul, salariul real, fără să poată vreodată nici să depășească nivelul acestuia, nici să scadă sub nivelul lui. El nu poate depăși timp îndelungat acest nivel mediu, căci datorită situației mai bune a muncitorilor ar apărea o sporire a populației muncitoare și implicit a ofertei de brațe de muncă, care ar reduce din nou salariul la nivelul lui anterior, ba chiar sub acest nivel.

Salariul nu poate să scadă timp îndelungat cu mult sub acest nivel strict necesar traiului, căci atunci ar apărea emigrația, celibatul, abținerea de la procreare și, în cele din urmă, o micșorare, provocată de mizerie, a numărului muncitorilor, care reduce oferta de brațe de muncă și implicit reduce salariul la nivelul său anterior mai înalt. Salariul mediu real constă deci în mișcarea permanentă pe care o descrie în jurul centrului său de greutate, la nivelul căruia trebuie să coboare iarăși, situându-se când cu ceva deasupra acestuia, când cu ceva dedesubtul lui”. (Ferdinand Lassalle. Carte de citire pentru muncitori. Cuvântare rostită de Lassalle la Frankfurt pe Main în zilele de 17 și 19 mai 1863.)

Lassalle a enunțat pentru prima oară această lege în „Scrioare deschisă adresată Comitetului Central în legătură cu convocarea la Leipzig a unui Congres general al muncitorilor germani”, Zürich, 1863.

⁷ Din poezia lui Goethe „Dumnezeiesc”. În versiunea românească acest vers a fost tradus: „După eterne legi de granit”.

muncii salariate, ci și *orice* sistem social. Bazându-se tocmai pe această teorie, economiștii dovedesc de cincizeci de ani și mai bine că socialismul nu poate desființa mizeria, pe care *însăși natura o generează*, ci o poate doar *generaliza*, repartizând-o în mod uniform pe întreaga societate!

Dar toate acestea nu sunt încă principalul. *Făcând cu totul abstracție* de interpretarea greșită dată de Lassalle acestei legi, regresul cu adevărat revoltător constă în următoarele:

De la moartea lui Lassalle, în partidul *nostru* și-a croit drum concepția științifică potrivit căreia *salariul* nu este ceea ce *pare* a fi, adică *valoarea* — sau *prețul* — *muncii*, ci numai o formă camuflată a *valorii* — sau a *prețului* — *forței de muncă*. Cu aceasta a fost răsturnată odată pentru totdeauna întreaga concepție burgheză de până atunci asupra salariului, cât și întreaga critică îndreptată până atunci împotriva acestei concepții, lămurindu-se că muncitorului salariat îi este îngăduit să muncească pentru menținerea propriei sale existențe, adică *să trăiască*, numai în măsura în care muncește un anumit timp în mod gratuit pentru capitalist (deci și pentru cei care împreună cu acesta se înfruptă din plusvaloare); că axa în jurul căreia se învârteste întregul sistem de producție capitalist este preocuparea de a spori această muncă gratuită prin prelungirea zilei de muncă sau prin creșterea productivității muncii, respectiv printr-o mai mare încordare a forței de muncă etc.; că, prin urmare, sistemul muncii salariate este un sistem de sclavie, și anume al unei sclavii cu atât mai apăsătoare cu cât se dezvoltă mai mult forța socială productivă a muncii, indiferent dacă munca muncitorului este retribuită mai bine sau mai prost. Și iată că acum, după ce această concepție și-a croit tot mai mult drum în partidul nostru, se merge înapoi la dogmele lui Lassalle, deși acum ar trebui să se știe că Lassalle *nu înțelegea* ce este salariul și că, urmându-i pe economiștii burghezi, lua aparența drept esență a lucrurilor.

Ar fi ca și cum sclavii, dezlegând, în sfârșit, enigma sclaviei lor, s-ar răscula, iar unul din ei, prizonier al unor concepții perimate, ar înscrie în programul rășcoalei: sclavia trebuie abolită, deoarece în sistemul sclaviei hrana sclavilor nu poate depăși un anumit maxim, foarte scăzut!

Singur faptul că reprezentanții partidului nostru au fost în stare să comită un atentat atât de monstruos împotriva concepției răspândite în masa partidului nu dovedește oare cu câtă ușurință criminală, cu câtă lipsă de conștiință au procedat la redactarea programului de compromis?

În locul frazei imprecise de la sfârșitul paragrafului: „înlăturarea oricărei inegalități sociale și politice”, ar fi trebuit să se spună că, odată cu desființarea deosebirilor de clasă, dispare de la sine orice inegalitate socială și politică ce decurge din ele.

III

„Pentru a *păși pe drumul rezolvării problemei sociale*, partidul muncitoresc german cere înființarea de asociații de producție cu *ajutorul statului, sub controlul democratic al poporului muncitor*. Asociațiile de producție *trebuie create* atât în industrie cât și în agricultură în asemenea proporții, *încât din ele să ia ființă organizarea socialistă a muncii colective*.”

După „legea de aramă a salariului” a lui Lassalle, iată și calea mântuirii arătată de acest profet. „Se pășește” în chip demn pe această cale. În locul luptei de clasă care există, se pune o frază de scribi de gazetă despre „*problema socială*”, la a cărei „*rezolvare*” „se pășește”. „Organizarea socialistă a muncii colective” „*ia ființă*” nu din procesul revoluționar de transformare a societății, ci din „*ajutorul statului*”, ajutor acordat de stat asociațiilor de producție pe care tot *el*, nu muncitorul, „*le creează*”. E vrednică de imaginația lui Lassalle ideea că, cu creditele statului, se poate construi tot atât de ușor o societate nouă cum se construiește o cale ferată nouă!

Dintr-o rămășiță de pudoare, „ajutorul statului” este pus... „sub controlul democratic al poporului muncitor”.

În primul rând, în Germania „poporul muncitor” este compus în majoritate din țărani, și nu din proletari.

În al doilea rând, cuvântul „democratic” este tradus în germană cu „volksherrschaftlich”⁸. Ce înseamnă însă „control exercitat de poporul muncitor care deține puterea”? Și încă la un popor muncitor care, cerând statului satisfacerea unor asemenea revendicări, recunoaște pe deplin că nici nu deține puterea, nici nu este copt pentru ea!

E de prisos să mai facem aici o critică rețetei date de Buchez sub Ludovic-Filip, în *opoziție* cu socialiștii francezi și acceptate de muncitorii reacționari de la „Atelier”⁹. Ceea ce supără aici cel mai mult nu e faptul că acest leac miraculos, specific, a fost inclus în program, ci că, în general, se merge înapoi, de la punctul de vedere al mișcării de clasă la acela al mișcării de sectă.

Faptul că muncitorii caută să creeze condiții pentru producția colectivă pe scara întregii societăți, și în primul rând la ei acasă pe scară națională, nu înseamnă decât că ei luptă pentru transformarea condițiilor de producție ac-

⁸ De la Volksherrschaft, care înseamnă puterea deținută de popor.

⁹ „L'Atelier” — publicație lunară franceză, organ de presă al meseriașilor și muncitorilor aflați sub influența ideilor socialismului creștin; a apărut la Paris din 1840 până în 1850; în componența redacției intrau reprezentanți ai muncitorilor, care erau aleși din trei în trei luni.

tuale și nu are nimic comun cu înființarea de asociații cooperatiste cu ajutorul statului! Cât privește însă actualele asociații cooperatiste, ele sunt prețioase *numai* în măsura în care sunt create în mod independent de către muncitorii înșiși și nu se bucură nici de ocrotirea guvernelor, nici de cea a burghezilor.

IV

Ajung acum la capitolul democratic:

A. „Baza libertară a statului”.

În primul rând, conform capitolului II, partidul muncitoresc german tinde spre „statul liber”.

Stat liber — ce-o fi asta?

Scopul muncitorilor care s-au scuturat de mentalitatea mărginită de supuși nu e nicidecum „eliberarea” statului. În imperiul german „statul” este aproape tot atât de „liber” ca și în Rusia. Libertatea constă în transformarea statului dintr-un organ situat deasupra societății într-unul cu totul subordonat ei; până și în vremea noastră formele de stat sunt mai libere sau mai puțin libere, în măsura în care îngrădesc „libertatea statului”.

Partidul muncitoresc german — cel puțin dacă își însușește programul — arată cât de puțin e pătruns de ideile socialiste; în loc să considere societatea existentă (și acest lucru este valabil și pentru orice societate viitoare) *drept bază a statului* existent (sau a celui viitor, într-o societate viitoare), el, dimpotrivă, consideră că statul are o existență independentă, cu propriile sale „baze spirituale, morale și libertare”.

Ce să mai spunem de abuzul grosolan de cuvinte ca „statul actual” și „societatea actuală” din program și de confuziile și mai grosolane pe care le creează cu privire la statul căruia îi adresează revendicările sale!

„Societatea actuală” este societatea capitalistă care există în toate țările civilizate, societate mai mult sau mai puțin eliberată de rămășițele medievale, mai mult sau mai puțin modificată datorită particularităților dezvoltării istorice a fiecărei țări, mai mult sau mai puțin dezvoltată. „Statul actual”, dimpotrivă, se schimbă de îndată ce treci frontiera. În imperiul germano-prusac este cu totul altul decât în Elveția, în Anglia cu totul altul decât în Statele Unite. „Statul actual” este, deci, o ficțiune.

Totuși, în pofida diversității lor ca formă, diferitele state ale diferitelor țări civilizate au toate comun faptul că la baza lor se află societatea burgheză modernă, mai mult sau mai puțin dezvoltată sub raport capitalist. De aceea au anumite caracteristici esențiale comune. În acest sens se poate vorbi de

„statul actual” în opoziție cu cel viitor, în care actuala lui rădăcină, societatea burgheză, va fi dispărut.

Se naște atunci întrebarea: ce fel de modificări va suferi statul în societatea comunistă? Cu alte cuvinte, ce funcții sociale, analoge cu actualele funcții ale statului, vor mai rămâne? La această întrebare se poate răspunde numai în mod științific, și în oricâte mii de feluri am îmbina cuvântul „popor” cu cuvântul „stat”, aceasta nu ne va apropia câtuși de puțin de rezolvarea problemei.

Între societatea capitalistă și cea comunistă se află perioada transformării revoluționare a celei dintâi în cea de-a doua. Acestei perioade îi corespunde și o perioadă de tranziție politică, al cărei stat nu poate fi altul decât *dictatura revoluționară a proletariatului*.

Dar programul nu se ocupă nici de această dictatură, nici de viitorul stat al societății comuniste.

Revendicările lui politice nu cuprind nimic în afară de vechea litanie democratică arhicunoscută: vot universal, legiferare directă, justiție populară, miliție populară etc. Ele nu sunt decât un simplu ecou al partidului popular burghez, al Ligii păcii și libertății. În măsura în care nu sunt rodul unor exagerări fanteziste, toate acestea sunt revendicări deja *înfăptuite*. Numai că statul care le-a înfăptuit nu se află înăuntrul granițelor Imperiului german, ci în Elveția, în Statele Unite etc. Acest gen de „stat viitor” este un *stat actual*, deși existent în afara „cadrului” Imperiului german.

S-a uitat însă un lucru. Întrucât partidul muncitoresc german declară în mod expres că acționează în cadrul „statului național actual”, deci al statului său, al imperiului germano-prusac — altminteri revendicările sale ar fi, în cea mai mare parte, lipsite de rațiune, întrucât nu revendici decât ceea ce nu ai —, el nu trebuia să uite principalul, și anume că toate lucrurile acestea frumoase se întemeiază pe recunoașterea așa-numitei suveranități a poporului și că, prin urmare, sunt la locul lor numai într-o *republică democratică*.

Când nu ai curajul — și pe bună dreptate, căci împrejurările impun prudență — să revendici republica democratică, așa cum cereau programele muncitorimii franceze sub Ludovic-Filip și Ludovic-Napoleon, nu trebuie să recurgi nici la subterfugiul, care nu este nici „cinstit” și nici demn, de a pretinde lucruri, care au un sens numai într-o republică democratică, din partea unui stat care nu reprezintă altceva decât un despotism militar înjghebat în mod birocratic, păzit de poliție, împopoțonat cu forme parlamentare, dres cu rămașițe feudale, aflat de pe acum sub influența burgheziei și, în plus, să mai și încredințezi solemn acest stat că speri să poți obține așa ceva de la el „prin mijloace legale”!

Până și democrația vulgară, care vede în republica democratică împărăția

de o mie de ani și nici nu bănuiește că tocmai în această ultimă formă de stat a societății burgheze lupta de clasă urmează să fie definitiv rezolvată pe calea armelor — până și ea stă cu mult deasupra acestui soi de democratism îngrădit în limitele permise de poliție și inadmisibile din punctul de vedere al logicii.

Că prin „stat” se înțelege de fapt mașina guvernamentală sau statul, în măsura în care acesta, prin diviziunea muncii, formează un organism propriu, distinct de societate, o arată în suficientă măsură chiar cuvintele: „Partidul muncitoresc german cere *ca bază economică a statului*: un impozit progresiv unic pe venit etc.” Impozitele sunt baza economică a mașinii guvernamentale și nimic altceva. În „statul viitorului”, care există în Elveția, această revendicare a fost aproape îndeplinită. Impozitul pe venit presupune diferitele surse de venituri ale diferitelor clase sociale, prin urmare societatea capitalistă. De aceea nu e nimic surprinzător în faptul că adepții de la Liverpool ai reformei financiare — burghezi având în frunte pe fratele lui Gladstone — lansează aceleași revendicări ca și programul.

B. „Partidul muncitoresc german cere ca bază spirituală și morală a statului:

1. *Instruirea generală și egală a poporului* de către stat. Școlarizare obligatorie. Învățământ gratuit”.

Instruire egală a poporului? Ce se poate înțelege prin aceste cuvinte? Crede cineva că în societatea actuală (și numai cu aceasta avem de-a face) instruirea poate fi *egală* pentru toate clasele? Sau se cere poate ca și clasele de sus să fie reduse în mod forțat la acea instruire minimă care este singura compatibilă cu situația economică nu numai a muncitorilor salariați, dar și a țăranilor — școala primară?

„Școlarizare obligatorie. Învățământ gratuit”. Prima există chiar în Germania, cel de-al doilea în Elveția și în Statele Unite, în ceea ce privește învățământul primar. Dacă în unele state din America de Nord învățământul este „gratuit” și în unele institute de învățământ mediu, aceasta de fapt nu înseamnă altceva decât că clasele de sus își acoperă cheltuielile de instruire din fondurile comune rezultate din impozite. În treacăt fie spus, același lucru e valabil și pentru „justiția gratuită” cerută la punctul 5 din capitolul A. Justiția penală este pretutindeni gratuită; justiția civilă se ocupă aproape exclusiv cu litigiile în legătură cu proprietatea, prin urmare, aproape numai clasele avute sunt interesate în această problemă. Să-și poarte ele procesele pe socoteala banului public?

Paragraful cu privire la școli ar fi trebuit cel puțin să ceară școli tehnice (teoretice și practice), îmbinate cu învățământul primar.

Cu totul condamnabilă este „*înstuirea poporului de către stat*”. A stabili printr-o lege generală fondurile pentru școlile primare, calificarea corpului didactic, materiile care se predau etc. și a supraveghea, ca în Statele Unite, prin inspectori publici aducerea la îndeplinire a acestor prevederi ale legii este cu totul altceva decât a atribui statului funcția de educator al poporului! Dimpotrivă, atât guvernul, cât și biserica trebuie să fie lipsite în egală măsură de orice posibilitate de a exercita influență asupra școlii. Și tocmai în imperiul germano-prusac (și să nu se recurgă la subterfugiul că ar fi vorba de „statul viitor”; am văzut noi cum stau lucrurile în această privință) statul are, dimpotrivă, el însuși nevoie de o educare foarte severă din partea poporului.

Dar întregul program, cu tot zornăitul lui democratic, este contaminat de la un capăt la altul de credința supusă în stat, caracteristică sectei lassalleene, sau, ceea ce nu e deloc mai bine, de credința în miracole democratice; sau, mai curând, reprezintă un compromis între aceste două soiuri de credință în miracole, deopotrivă străine socialismului.

„*Libertatea științei*” glăsuiește unul din paragrafele constituției prusiene. Ce caută deci aci?

„*Libertatea conștiinței*”! Dacă ar fi să-i amintim liberalismului acum, în vremea „*Kulturkampf*”¹⁰-ului, vechile lui lozinci, acest lucru ar fi posibil doar în următoarea formă: Fiecare trebuie să aibă posibilitatea de a-și satisface necesitățile religioase, ca și pe cele trupești, fără ca poliția să-și bage nasul. Dar partidul muncitoresc ar fi trebuit să se folosească de acest prilej pentru a-și exprima convingerea că „libertatea de conștiință” burgheză nu e nimic altceva decât tolerarea a tot felul de *libertăți de conștiință religioase* și că el, dimpotrivă, tinde să elibereze conștiința de opiul religiei. Domnii noștri însă nu binevoiesc să depășească nivelul „burghez”.

Am ajuns la sfârșit, căci anexa care urmează în program nu constituie o parte *caracteristică* a lui. Voi fi deci foarte scurt.

2. „*Ziua normală de muncă*”.

În nicio altă țară partidul muncitoresc nu s-a limitat la o revendicare atât

¹⁰ Kulturkampf — denumire dată de liberalii burghezi sistemului de măsuri legislative luate de guvernul Bismarck în deceniul al 8-lea al secolului trecut sub steagul luptei pentru o cultură laică și îndreptate împotriva bisericii catolice și a partidului „centrului”, care sprijinea tendințele separatiste și antiprusiene ale funcționărimii, moșierilor și burgheziei din statele mici și mijlocii din sud-vestul Germaniei. În deceniul al 9-lea, pentru a uni forțele reacționare, Bismarck a anulat cea mai mare parte a acestor măsuri.

de puțin precisă, ci a stabilit întotdeauna exact durata zilei de muncă pe care o considera normală în condițiile respective.

3. „Limitarea muncii femeilor și interzicerea muncii copiilor”.

Normarea zilei de muncă trebuie totodată să includă limitarea muncii femeilor, în măsura în care ea se referă la durata zilei de muncă, la pauzele ei etc.; altminteri nu poate să însemne decât interzicerea muncii femeilor în ramurile de activitate care sunt deosebit de vătămătoare pentru organismul femeii sau incompatibile cu sexul feminin din punct de vedere moral. Dacă despre aceasta este vorba, lucrul trebuia spus.

„*Interzicerea muncii copiilor*”! Era absolut necesar să se indice aici *limita de vârstă*.

Interzicerea în general a muncii copiilor este incompatibilă cu existența marii industrii și, de aceea, nu e decât un simplu deziderat pios.

Aplicarea acestei măsuri — dacă ar fi posibilă — ar fi reacționară, fiindcă îmbinarea timpurie a muncii productive cu învățământul școlar, concomitent cu o reglementare strictă a timpului de muncă după vârstă și cu alte măsuri preventive pentru ocrotirea copiilor, este unul din mijloacele cele mai puternice de transformare a societății actuale.

4. „Supravegherea de către stat a industriei de fabrică, meșteșugărești și a celei casnice”.

Deoarece e vorba de statul germano-prusian, trebuia să se ceară în mod precis ca inspectorii de fabrică să poată fi destituiți numai pe cale judiciară; ca orice muncitor să-i poată reclama în justiție pentru nerespectarea obligațiilor lor; ca funcția de inspector să o dețină numai persoane cu pregătire medicală.

5. „Reglementarea muncii în închisori”.

Revendicare fără importanță într-un program muncitoresc general. În orice caz, trebuia exprimat limpede că nu din spirit de concurență urmăresc muncitorii ca deținuții de drept comun să nu fie tratați ca vitele și, mai ales, să nu li se răpească singura posibilitate de a se îndrepta — munca productivă. Cel puțin la atâta ne puteam aștepta din partea unor socialiști.

6. „O lege eficientă cu privire la responsabilitate”.

Trebuia spus ce anume se înțelege printr-o lege „eficientă” cu privire la responsabilitate.

În treacăt fie spus, în paragraful privitor la ziua normală de muncă a fost trecută cu vederea acea parte a legislației pentru reglementarea muncii în

fabrici care se referă la măsurile sanitare și de securitate împotriva accidentelor etc. Legea cu privire la responsabilitate intră în vigoare abia atunci când aceste dispoziții sunt încălcate.

Într-un cuvânt, și anexa aceasta se distinge prin aceeași redactare neglijentă.

Dixi et salvavi animam meam¹¹.

¹¹ Am spus și mi-am salvat sufletul.

Capitolul 4

F. Engels, scrisoare către A. Bebel

Londra, 18–28 martie 1875

Dragă Bebel,

Am primit scrisoarea d-tale din 23 februarie și mă bucur că o duci atât de bine cu sănătatea.

Mă întrebi ce gândim noi despre povestea cu unificarea? Din păcate, ne-am aflat în aceeași situație ca și d-ta. Nici Liebknecht, nici altcineva nu ne-a comunicat nimic; de aceea nici noi nu știm mai mult decât scrie în ziare, și în ele nu s-a spus nimic până acum vreo opt zile, când a apărut proiectul de program. E drept că acest proiect ne-a cam mirat.

Partidul nostru a întins de atâtea ori lassalleenilor mâna în vederea împăcării sau, cel puțin, a unei colaborări, și a fost de atâtea ori respins cu neobrăzare de alde Hasenclever, Hasselmann și Tölcke, încât până și un copil putea trage de aici concluzia că, dacă acești domni vin acum ei înșiși să propună împăcarea, trebuie să fie la mare ananghie. Având însă în vedere caracterul îndeobște cunoscut al acestor oameni, este de datoria noastră să ne folosim de situația dificilă în care se află pentru a obține toate garanțiile posibile ca acești domni să nu-și consolideze din nou în ochii muncitorilor pe socoteala partidului nostru, poziția lor zdruncinată. Trebuiau primiți cu multă răceală și neîncredere, unificarea trebuia condiționată de măsura în care erau gata să renunțe la lozincile lor sectare și la „ajutorul statului” și să adopte, în esență, Programul de la Eisenach din 1869 sau o ediție îmbunătățită a acestuia, adaptată momentului de față. În ceea ce privește teoria,

adică ceea ce este hotărâtor pentru program, partidul nostru *n-ar avea absolut nimic de învățat* de la lassalleeni; în schimb, aceștia ar avea, firește, ce învăța de la partidul nostru. Prima condiție a unificării trebuia să fie ca ei să înceteze de a mai fi sectari, lassalleeni, cu alte cuvinte ca, înainte de toate, să renunțe complet la panaceul universal al ajutorului statului sau, cel puțin, să-l considere o măsură de trecere, subordonată, alături de multe altele posibile. Proiectul de program dovedește că oamenii noștri, care din punct de vedere teoretic sunt de o sută de ori superiori liderilor lassalleeni, s-au dovedit a le fi tot de atâtea ori inferiori în ceea ce privește abilitatea politică; „cinstiții”¹² au fost încă o dată groaznic trași pe sfoară de cei necinstiți.

În primul rând, e adoptată teza lassalleeană grandilocventă, dar greșită din punct de vedere istoric, că, față de clasa muncitoare, toate celelalte clase nu reprezintă decât o masă reacționară. Această teză este justă numai în unele cazuri excepționale, de pildă într-o revoluție proletară, cum a fost Comuna, sau într-o țară în care nu numai burghezia a format statul și societatea după chipul și asemănarea ei, dar în care și mica burghezie democrată a dus, la rândul ei, această transformare până la ultimele ei consecințe. Dacă, de exemplu, în Germania, mica burghezie democrată ar fi făcut parte din această masă reacționară, cum ar fi putut partidul muncitoresc social-democrat să meargă ani de zile mână în mână cu ea, cu partidul popular? Cum ar fi putut „Volksstaat” să-și soarbă aproape întregul conținut politic din ziarul democrat mic-burghez „Frankfurter Zeitung”? Și cum ar fi fost posibil să se includă în acest program nu mai puțin de șapte revendicări care corespund direct și textual programului partidului popular și al democrației mic-burgheze? Mă refer la cele șapte revendicări politice: 1 până la 5 și 1 până la 2, din care nu este una care să nu fie *burghezo-democratică*¹³.

În al doilea rând, principiul internaționalismului mișcării muncitorești este, practic, cu totul respins în ceea ce privește prezentul, și este respins de acei

¹² „Cinstiți” erau denumiți cei de la Eisenach.

¹³ Aceste revendicări politice ale Programului de la Gotha erau:

„Partidul muncitoresc german cere ca bază libertară a statului: (1) Vot universal, egal, direct și secret pentru toți bărbații care au împlinit vârsta de 21 de ani, la toate alegerile în stat și obște; (2) Legiferarea directă de către popor cu dreptul de a face și de a respinge propuneri; (3) Serviciu militar obligatoriu. Miliție populară în locul armatei permanente. Dreptul pentru reprezentanții poporului de a hotări asupra războiului și păcii; (4) Abrogarea tuturor legilor excepționale, în special a celor privind presa, dreptul de asociere și de întrunire; (5) Justiție populară. Gratuitatea justiției.

Partidul muncitoresc german cere ca bază spirituală și morală a statului: (1) Instruirea generală și egală a poporului de către stat. Școlarizare obligatorie. Învățământ gratuit; (2) Libertatea științei. Libertatea conștiinței.”

(După „Volksstaat” din 7 martie 1875.).

oameni care timp de cinci ani și în împrejurările cele mai grele au aplicat acest principiu în modul cel mai strălucit. Faptul că muncitorii germani s-au situat în fruntea mișcării europene se datorează *mai ales* atitudinii lor cu adevărat internaționaliste din timpul războiului; niciun alt proletariat nu s-ar fi putut comporta atât de bine. Și acum, tocmai lor li se propune să renege acest principiu, să-l renege în momentul când pretutindeni în străinătate muncitorii încep să-l sublinieze în aceeași măsură în care guvernele se străduiesc să înăbușe orice încercare de a-l pune în aplicare în cadrul vreunei organizații? Și ce mai rămâne în cele din urmă din internaționalismul mișcării muncitorești? Numai o slabă perspectivă — și nu a unei colaborări pe viitor a muncitorilor europeni în vederea eliberării lor, nu, — ci a unei viitoare „înfrățiri internaționale a popoarelor”, a „Statelor Unite ale Europei” preconizate de domnii burghezi din Liga păcii¹⁴!

Firește, nici nu era nevoie să se vorbească despre Internațională ca atare. Dar ar fi trebuit, cel puțin, să nu se fi făcut un pas înapoi față de programul din 1869 și să se spună, de pildă, așa: *deși* partidul muncitoresc german acționează *în primul rând* înăuntrul frontierelor de stat care-i sunt date (el nu are dreptul să vorbească în numele proletariatului european și, mai ales, să susțină ceva fals), el este totodată conștient de solidaritatea sa cu muncitorii din toate țările și va fi întotdeauna gata să-și îndeplinească, ca și până acum, îndatoririle care decurg din această solidaritate. Asemenea îndatoriri există chiar și fără să te proclami sau să te consideri ca făcând parte din „Internațională”, de pildă sprijinirea greviștilor și neîngăduirea spargerii grevelor, grija ca organele de partid să-i țină pe muncitorii germani la curent cu mișcarea din străinătate, agitația împotriva războaielor dinastice, în pregătire sau iminente, iar în timpul lor, o tactică asemănătoare aceleia folosite în mod exemplar în 1870 și 1871 etc.

În al treilea rând, ai noștri au lăsat să li se impună „legea de aramă a salariului” a lui Lassalle, întemeiată pe o concepție economică cu totul perimată, anume aceea că muncitorul primește în medie numai *minimumul* de salariu, și

¹⁴ Liga Păcii și Libertății — O organizație pacifistă înființată în Elveția în 1867, cu participarea activă a lui Victor Hugo, Giuseppe Garibaldi și a altor democrați. Liga susținea că este posibil să se prevină războaiele prin crearea „Statelor Unite ale Europei”. Conducătorii săi nu dezvăluiau sursele sociale ale războaielor și adesea limitau activitatea antimilitaristă la simple declarații. La ședința Consiliului General din 13 august 1867, Karl Marx s-a pronunțat împotriva participării oficiale a Internaționalei la Congresul Inaugural al Ligii, deoarece acest lucru ar fi însemnat solidaritate cu programul său burghez, dar a recomandat ca unii membri ai Internaționalei să participe la Congres în calitate personală pentru a susține deciziile revoluționar-democratice (vezi scrisoarea lui Marx către Engels din 4 septembrie 1867, Opere vol. 31).

aceasta din cauză că, potrivit teoriei populației a lui Malthus, există întotdeauna un surplus de muncitori (aceasta era argumentarea lui Lassalle). Or, Marx a dovedit în mod fundamentat în „Capitalul” că legile care reglementează salariul sunt foarte complicate, că, în funcție de împrejurări, predomină când una, când alta, că, prin urmare, ele nu sunt nicidecum de aramă, ci, dimpotrivă, foarte elastice și că, în general, această problemă nu poate fi rezolvată în câteva cuvinte, cum și-a închipuit Lassalle. În capitolul despre „procesul de acumulare a capitalului”, Marx a demonstrat în mod amănunțit netemeinicia fundamentării malthusianiste, a legii copiate de Lassalle de la Malthus și Ricardo (denaturându-l pe acesta din urmă), citată, de pildă, în „Cartea de citire pentru muncitori”, la pagina 5, din altă broșură a lui Lassalle. Prin adoptarea „legii de aramă” a lui Lassalle se recunoaște deci o teză greșită și o fundamentare greșită a ei.

În al patrulea rând, programul formulează drept *singura* revendicare *soci-ală* ajutorul statului sub forma sa cea mai nudă, așa cum a furat-o Lassalle de la Buchez. Și asta după ce Bracke a demonstrat foarte bine toată deșertăciunea acestei revendicări¹⁵, după ce aproape toți, dacă nu chiar toți oratorii partidului nostru, au fost nevoiți, în lupta cu lassalleenii, să se ridice împotriva acestui „ajutor al statului”! Partidul nostru nici că se putea umili mai mult. Internaționalismul, redus până la nivelul lui Amand Goegg, socialismul, coborât până la republicanismul burghez al lui Buchez, care a formulat această revendicare *în opoziție cu socialiștii*, pentru a începe lupta împotriva lor!

În cel mai bun caz, însă, „ajutorul statului” în sensul lassallean nu este decât *una* din multele măsuri în vederea atingerii țelului, ceea ce aici, în proiectul de program, este exprimat prin cuvintele neputincioase: „pentru a păși pe drumul soluționării problemei sociale”, ca și cum pentru noi ar mai exista o *problemă* socială *nesoluționată* din punct de vedere teoretic! Prin urmare, dacă se spune: „partidul muncitoresc german tinde spre desființarea muncii salariate și, implicit, spre desființarea deosebirilor de clasă prin înfăptuirea producției colective în industrie și în agricultură și pe scară națională; el susține orice măsură care poate duce la atingerea acestui țel” — niciun lassallean nu poate avea ceva de obiectat.

În al cincilea rând, nu se pomenește nimic despre organizarea, cu ajutorul sindicatelor, a clasei muncitoare ca clasă. Acesta este un punct esențial, căci

¹⁵ Prin „ajutorul statului” preconizat de Lassalle se înțelege revendicarea lui Lassalle de a se crea cooperative de producție cu ajutorul statului. Wilhelm Bracke, unul dintre teoreticienii remarcabili ai eisenachienilor, a făcut, într-o broșură, o analiză critică a acestei lozinci nemarxiste, care a fost preluată și de programul eisenachienilor.

sindicatelor sunt adevărata organizație de clasă a proletariatului, în care el își duce lupta de zi cu zi împotriva capitalului, care constituie pentru el o școală și pe care astăzi nici cea mai sălbatică reacțiune (ca cea de acum de la Paris) nu o mai poate suprima. Față de importanța pe care această organizație a ajuns s-o aibă și în Germania, după părerea noastră ar fi absolut necesar să o amintim în program și, pe cât posibil, să-i rezervăm un loc în organizarea partidului.

Iată ce au făcut oamenii noștri pentru a fi pe placul lassalleenilor. Și ce au lăsat ceilalți să treacă de la ei? Faptul că în program să figureze o grămadă de *revendicări pur democratice*, destul de confuze, din care unele sunt numai chestiuni de modă, ca, de pildă, „legiferarea de către popor”, care există în Elveția și aduce mai multă pagubă decât folos, dacă în genere aduce ceva. „*Administrația prin intermediul poporului*”, asta ar mai avea un sens. De asemenea, lipsește prima condiție a oricărei libertăți: responsabilitatea tuturor funcționarilor pentru toate actele lor oficiale, privind orice cetățean, față de tribunalele ordinare și potrivit dreptului comun. Despre faptul că asemenea revendicări ca libertatea științei, libertatea conștiinței figurează în orice program burgez liberal și par aici cam ciudate nici nu mai vreau să vorbesc.

Statul popular liber s-a transformat în stat liber. În accepția gramaticală a acestor cuvinte, stat liber înseamnă un stat care este liber față de cetățenii săi, prin urmare un stat cu o formă de guvernământ despotică. Ar trebui să fie lăsată la o parte toată flecăreala despre stat, mai ales de la Comună încoace, care nu a mai fost un stat în adevăratul înțeles al cuvântului. Destul ne-au scos ochii anarhiștii cu „*statul popular*”, deși încă în lucrarea lui Marx împotriva lui Proudhon și apoi în „Manifestul Comunist” se spune de-a dreptul că, odată cu instaurarea orânduirii sociale socialiste, statul se dizolvă de la sine (*sich auflöst*) și dispare. Întrucât statul nu este decât o instituție trecătoare, folosită în luptă, în revoluție, pentru a-i reprima prin violență pe adversari, este o curată absurditate să se vorbească despre statul popular liber: atâta timp cât proletariatul mai are nevoie de stat, el are nevoie de acesta nu în interesul libertății, ci în vederea reprimării adversarilor săi, și de îndată ce va putea fi vorba de libertate, statul ca atare va înceta să mai existe. Noi am propune deci ca, în loc de „*stat*”, să se pună peste tot „*Gemeinwesen*”¹⁶, minunat cuvânt german vechi, care corespunde cuvântului francez „*commune*”.

„Înlăturarea oricărei inegalități sociale și politice” este de asemenea o frază foarte îndoielnică, în loc de „desființarea tuturor deosebirilor de clasă”. Între diferite țări, provincii și chiar localități va exista întotdeauna o *oarecare* inega-

¹⁶ *Gemeinwesen* — comunitate, obște (original germ.)

litate a condițiilor de viață, care va putea fi redusă la minimum dar niciodată nu va putea fi înlăturată în întregime. Locuitorii Alpilor vor avea întotdeauna alte condiții de viață decât cei de la șes. Concepția despre societatea socialistă ca despre o împărăție a *egalității* este o concepție franceză unilaterală, care se sprijină pe vechea lozincă „libertate, egalitate, fraternitate”, o concepție justificată ca *treaptă de dezvoltare* la timpul și locul ei, dar care, ca toate unilateralitățile fostelor școli socialiste, trebuie să fie înlăturată acum, deoarece nu face altceva decât să semene confuzie și deoarece în prezent au fost găsite moduri mai precise de a expune această problemă.

Închei, deși aproape fiecare cuvânt din acest program, redactat fără nerv și fără vlagă, poate fi criticat. El este de așa natură, încât, dacă va fi adoptat, Marx și cu mine nu vom consimți *niciodată* să aderăm la *noul* partid creat pe această bază și va trebui să chibzuim foarte serios la atitudinea pe care va urma să o adoptăm — chiar și în public — față de el. Gândește-te că în străinătate *noi* suntem făcuți răspunzători de toate manifestările și acțiunile Partidului muncitoresc social-democrat german. Așa, de pildă, Bakunin, în lucrarea sa „Statul și anarhia”, ne face pe noi răspunzători de fiecare cuvânt nechibzuit pe care l-a rostit sau l-a scris Liebknecht de la fondarea săptămânalului „Demokratisches Wochenblatt”¹⁷. Lumea își închipuie că noi comandăm de aici întregii mișcări, în timp ce d-ta știi tot atât de bine ca și mine că nu ne-am amestecat aproape niciodată câtuși de puțin în treburile interne ale partidului, și chiar dacă am făcut-o, atunci doar pentru a corecta, pe cât posibil, greșeli care, după părerea noastră, au fost comise, și încă *numai* pe acelea de *natură teoretică*. Vei înțelege însă și d-ta că acest program constituie o cotitură care ne-ar putea sili prea bine să ne declinăm orice răspundere pentru partidul care l-ar recunoaște.

În general, programul oficial al unui partid are mai puțină importanță decât ceea ce face partidul în realitate. Dar un program *nou* reprezintă totuși întotdeauna un drapel arborat în mod public, iar lumea judecă partidul după el. De aceea programul n-ar trebui în niciun caz să însemne un pas înapoi,

¹⁷ „Demokratisches Wochenblatt” — ziar muncitoresc german; a apărut din ianuarie 1868 până în septembrie 1869 la Leipzig sub redacția lui W. Liebknecht. Începând din decembrie 1868, ziarul a fost organul de presă al Uniunii asociațiilor muncitorilor germani, condusă de A. Bebel.

Inițial ziarul s-a aflat într-o anumită măsură sub influența ideilor mic-burgheze ale partidului popular, dar după puțin timp, datorită eforturilor lui Marx și Engels, a început să ducă lupta împotriva lassalleanismului, să propage ideile Internaționalei și să publice principalele documente ale acesteia. Ziarul a jucat un rol de seamă în crearea Partidului muncitoresc social-democrat german. La Congresul de la Eisenach din 1869, ziarul a fost declarat organul central al Partidului muncitoresc social-democrat și și-a schimbat denumirea în „Volksstaat”.

cum este acest proiect în comparație cu programul de la Eisenach. Ar trebui să se aibă în vedere și ceea ce vor spune muncitorii din alte țări despre acest program, impresia pe care o va produce această capitulare a întregului proletariat socialist german în fața lassalleanismului.

Totodată sunt convins că o unificare pe *această* bază nu va dura nici măcar un an. Vor consimți oare mințile cele mai luminate ale partidului nostru să repete tezele lassalleene învățate pe de rost despre legea de aramă a salariului și despre ajutorul statului? Aș vrea să te văd, de pildă, pe d-ta în acest rol! Și chiar dacă s-ar preta la așa ceva, ascultătorii lor i-ar fluiera. Și totuși sunt încredințat că lassalleenii insistă tocmai asupra *acestor* puncte ale programului, tot așa cum insista cămătarul Shylock asupra funtului lui de carne¹⁸. Sciziunea se va produce; dar prin aceasta vom face ca alde Hasselmann, Harsenclever, Tölcke & Comp. să devină din nou „cinstiți”; din sciziune noi vom ieși mai slabi, iar lassalleenii mai puternici; partidul nostru își va pierde virginitatea politică și niciodată nu se va mai putea ridica în mod energic împotriva frazeologiei lassalleene, pe care el însuși a înscris-o pentru câțeva vreme pe drapelul său; și dacă lassalleenii vor declara din nou că ei sunt adevăratul și unicul partid muncitoresc, iar adepții noștri sunt burghezi, atunci ei vor putea arăta drept dovadă programul nostru. Toate măsurile socialiste pe care le conține sunt *ale lor*, iar partidul *nostru* nu a introdus decât revendicări ale democrației mic-burgheze, pe care *tot el* o caracterizează în același program drept o parte a „masei reacționare”.

Lăsasem neexpediată această scrisoare, deoarece vei fi pus în libertate abia la 1 aprilie, în cinstea aniversării lui Bismarck, și nu voiam ca, încercând să o trimit prin contrabandă, s-o expun riscului de a fi interceptată. Dar tocmai acum am primit o scrisoare de la Bracke, care are și el îndoieli serioase în ceea ce privește programul și vrea să aștepte părerea noastră. De aceea, ca totul să meargă mai repede, i-o trimit lui, ca să o poată citi și să nu fiu nevoit să mai scriu încă o dată toată povestea. De altfel l-am pus și pe Ramm la curent cu părerea noastră; lui Liebknecht i-am scris numai pe scurt. Nu-i iert că nu ne-a pomenit *niciun cuvânt* despre toată povestea (pe când Ramm și ceilalți credeau că ne-a dat informații exacte) până când nu a fost, ca să zic așa, prea târziu. Ce-i drept, el a procedat întotdeauna așa — de aici și bogata și neplăcuta corespondență pe care noi, adică Marx și cu mine, am purtat-o cu dânsul —, dar de data aceasta chestiunea este prea gravă și *refuzăm categoric să mergem alături de el pe această cale*.

Caută să aranjezi în așa fel lucrurile ca să vii încoace la vară; vei locui, bineînțeles, la mine, și, dacă vremea va fi frumoasă, vom pleca pentru câteva

¹⁸ Shakespeare. „Neguțătorul din Veneția”, actul I, scena 3.

zile la mare; are să-ți prindă bine după atâta pușcărie.

Cu salutări prietenești,
al d-tale, *F.E.*

Marx s-a mutat de curând. Adresa lui este: 41, Maitland Park Crescent, NW, London.

Capitolul 5

F. Engels, scrisoare către K. Kautsky

Londra, 23 februarie 1891

Dragă Kautsky,

Ai primit, desigur, felicitarea mea de alaltăieri, scrisă în grabă. Și acum să ne întoarcem la ale noastre, adică la scrisoarea lui Marx¹⁹.

Teama că va pune o armă în mâna adversarilor era neîntemeiată. Insi-nuări răutăcioase se fac în legătură cu orice, dar în general impresia produsă printre adversari era aceea a unei complete uluiri față de această autocritică necruțătoare și sentimentul: ce putere lăuntrică trebuie să aibă un partid care își poate permite așa ceva! Asta reiese din ziarele adversarilor pe care mi le-ai trimis (multe mulțumiri!) și din cele pe care mi le-am putut procura pe altă cale. Și, ca să spun drept, acesta era și sensul publicării documentului. Știam că în primul moment avea să facă, ici-colo, o impresie neplăcută, dar era ceva ce nu putea fi evitat, iar conținutul obiectiv a compensat, după părerea mea, din plin această impresie. Și mai știam că partidul este destul de puternic ca s-o poată suporta și contam că astăzi va *suporta* acest limbaj deschis folosit acum 15 ani; că această dovadă de putere va fi subliniată cu o justificată mândrie și că se va spune: care partid s-ar încumeta să facă una ca asta? Această constatare a fost însă lăsată în seama ziarelor „Arbeiter Zeitung” din Saxonia și din Viena și a lui „Züricher Post”.

¹⁹ Scrisoarea lui Marx — este vorba despre manuscrisul lui Karl Marx: „Note marginale la programul partidului muncitoresc german”.

E foarte frumos din partea ta că în nr. 21 din „Neue Zeit”²⁰ îți asumi răspunderea publicării, dar nu uita că primul imbold a pornit de la mine și că în plus te-am constrâns oarecum. De aceea revendic pentru mine răspunderea principală. Cât privește amănuntele, întotdeauna pot exista diferite păreri. Am suprimat și am modificat toate acele pasaje care au provocat obiecții din partea ta și a lui Dietz, și dacă Dietz ar fi însemnat încă mai multe locuri, tot așa fi căutat să fiu cât se poate de *înțeleghător*, ceea ce v-am dovedit întotdeauna. Cât privește însă chestiunea principală, era de *datoria mea* să public lucrarea, din moment ce programul a fost pus în discuție. Cu atât mai mult după referatul de la Halle²¹ al lui Liebknecht, în care acesta se servește fără jenă de extrase din lucrare ca de un bun al lui sau o combate fără a o numi. Marx ar fi opus negreșit acestei prelucrări lucrarea originală, și în locul lui eu aveam obligația s-o fac. Din păcate, pe atunci nu eram încă în posesiunea documentului; l-am găsit mult mai târziu, după căutări îndelungate.

Spui că Bebel ți-a²² scris că felul cum Lassalle a fost tratat de Marx i-a supărat pe vechii lassalleeni. Se poate. Ei nu cunosc toată povestea și se pare că nici nu s-a făcut nimic pentru a-i lămurii. Nu e vina mea dacă acești oameni nu știu că toată însemnătatea lui Lassalle se întemeia pe faptul că ani de-a rândul Marx i-a permis să se fălească cu rezultatele cercetărilor lui Marx ca și cum ar fi fost ale lui, și pe deasupra să le și denatureze din cauza unei insuficiente pregătiri economice. Dar sunt executorul testamentului literar al lui Marx, și ca atare am și eu îndatoririle mele.

De 26 de ani Lassalle aparține istoriei. Dacă în vremea legii excepționale nu i s-a făcut critica din punct de vedere istoric, a venit în sfârșit momentul ca această critică să fie repusă în drepturi și ca poziția lui Lassalle față de Marx să fie lămurită. Legenda care ascunde adevărata înfățișare a lui Lassalle și-l ridică în slava cerului nu poate deveni un crez al partidului. Oricât de mult ar fi prețuite meritele lui Lassalle față de mișcare, rolul său istoric în această mișcare rămâne un rol ambiguu. Socialistul Lassalle este însoțit pas cu pas de demagogul Lassalle. În agitatorul și organizatorul Lassalle întrezărești

²⁰ Engels se referă la articolul scris de Kautsky și semnat „D. Red.”, intitulat „Unsere Programme” („Programele noastre”). Articolul a apărut în „Die Neue Zeit”, anul IX, vol. întâi, 1890–1891, pp. 680–689. Kautsky scrie acolo (p. 686, notă) ca răspuns la declarația fracțiunii și a conducerii partidului: „Răspunderea pentru publicarea [«Notelor marginale» ale lui Marx] ne-o asumăm numai noi”.

²¹ Referatul de la Halle — discursul-program rostit de Wilhelm Liebknecht la Congresul de la Halle (12–18 octombrie 1890). În acest discurs-program el a expus principiile fundamentale ale noului program al partidului, folosind în acest scop o mare parte din „Critica Programului de la Gotha” a lui Marx, fără însă a menționa în mod deosebit acest lucru.

²² Este vorba despre scrisoarea lui August Bebel către Karl Kautsky din 13 februarie 1891, pe care Kautsky i-a trimis-o lui Engels la 18 februarie 1891.

mereu pe cel care a condus procesul Hatzfeldt²³: același cinism în alegerea mijloacelor, aceeași predilecție de a se înconjura de indivizi dubioși și corupți, care pot fi folosiți ca simple unelte, date apoi la o parte. Până în 1862 el a fost, în practică, un democrat vulgar specific prusac, cu puternice înclinații bonapartiste (tocmai acum am răsfoit scrisorile lui către Marx); din motive pur personale și-a schimbat brusc atitudinea și a început să facă agitație; după trecerea a nici măcar doi ani a cerut muncitorilor să treacă de partea regalității împotriva burgheziei și a țesut intrigi cu Bismarck, căruia îi semăna din punct de vedere al caracterului într-un mod care trebuia să-l ducă la trădarea în fapt a mișcării, dacă spre norocul lui nu ar fi fost împușcat la vreme. În scrierile lui agitatorice, ideile juste luate de la Marx sunt atât de strâns împletite cu propriile sale idei, întotdeauna greșite, încât aproape că nu mai pot fi despărțite unele de altele. Aceia dintre muncitori care se simt jigniți de aprecierea lui Marx, nu-l cunosc pe Lassalle decât din cei doi ani de agitație, și chiar și acești doi ani îi văd prin ochelari colorați. Dar, în fața unor astfel de idei preconceptuate, critica istorică nu se poate opri pe veci cu pălăria în mână. Era de datoria mea să lămuresc odată relațiile dintre Marx și Lassalle și am făcut-o. Pentru moment mă pot mulțumi cu atât. În plus, mai am acum și alte treburi. Iar publicarea aprecierii necruțătoare a lui Marx asupra lui Lassalle își va face efectul de la sine, dând curaj și altora. Dar dacă m-aș vedea constrâns, n-aș avea încotro: aș fi nevoit să sfârșesc o dată pentru totdeauna cu legenda creată în jurul lui Lassalle.

Că în fracțiunea parlamentară s-au ridicat voci ca „Neue Zeit”²⁴ să fie cenzurată, e într-adevăr foarte frumos. Își mai face oare apariția fantoma dictaturii fracțiunii din timpul legii împotriva socialiștilor (dictatură care a fost necesară și care a fost foarte bine condusă), sau să fie vorba de reminiscențe ale fostei organizații disciplinate a lui von Schweitzer? Este într-adevăr o strașnică idee de a supune știința socialistă germană, după ce s-a eliberat de legea împotriva socialiștilor a lui Bismarck, unei noi legi împotriva socialiștilor, fabricată și pusă în aplicare de înseși organele de partid social-democrate.

²³ Procesul Hatzfeldt — procesul de divorț al contesei Hatzfeldt, pe care Ferdinand Lassalle l-a condus, în calitate de avocat al ei, din 1845 până în 1854.

²⁴ „Die Neue Zeit” — revistă teoretică a social-democrației germane; a apărut lunar, la Stuttgart, din 1883 până în octombrie 1890, apoi, până în toamna anului 1923, săptămânal. Editor al revistei a fost din 1833 până în octombrie 1917 K. Kautsky, iar din octombrie 1917 până în toamna anului 1923 H. Cunow. În perioada 1885–1894 Engels a publicat în această revistă o serie de articole și a ajutat în permanentă redacția revistei cu sfaturile sale, criticând-o atunci când materialele publicate de ea conțineau abateri de la marxism. Începând din a doua jumătate a ultimului deceniu al secolului trecut, după moartea lui Engels, revista a început să publice sistematic articole scrise de revizionisti. În anii primului război mondial, revista s-a situat pe poziții centriste, sprijinind în fapt pe social-șoviniști.

De altminteri, natura a avut grijă ca arborii să nu crească până-n cer.

Articolul din „Vorwärts”²⁵ nu m-a impresionat prea mult. Voi aștepta până ce Liebknecht va povesti toată istoria și apoi voi răspunde, probabil, pe un ton cât mai amical, la amândouă. În articolul din „Vorwärts” sunt de rectificat numai câteva inexactități (de exemplu, că noi nu am fi voit unificarea, că evenimentele ar fi infirmat părerile lui Marx etc.) și de confirmat lucruri de la sine înțelese. Cu răspunsul acesta intenționez în ceea ce mă privește să închei discuția în caz că noi atacuri sau afirmații inexacte nu mă vor sili să continui.

Spune-i lui Dietz că revăd „Originea familiei”²⁶. Și Fischer mi-a scris azi și mi-a cerut și el trei prefețe noi!

Al tău, *F.E.*

²⁵ Declarația fracțiunii a apărut în „Vorwärts” nr. 37 din 13 februarie 1891. Fraza hotărâtoare din această declarație este formulată:

„Ca răspuns la anumite învinuiri declarăm de asemenea că redacția ziarului «Die Neue Zeit» a publicat scrisoarea lui Marx fără știrea fracțiunii și a conducerii partidului, care nu ar fi admis publicarea ei în forma actuală”.

Max Schippel, care începând din 1890 era membru al Reichstagului german, comunicase deja pe la începutul lunii februarie 1891 într-o scrisoare adresată lui Karl Kautsky că fracțiunea social-democrată din Reichstag intenționa să dea o declarație împotriva publicării „Notelor marginale la programul partidului muncitoresc german” ale lui Marx. Kautsky i-a trimis această scrisoare lui Engels. Legătura confidențială dintre Schippel și Kautsky se baza pe colaborarea lui Schippel la revista „Die Neue Zeit”, redactată de Kautsky.

²⁶ Este vorba despre pregătirea ediției a patra, apărută în 1891.

